

”Le droit communautaire – c’est moi !”

Statsmonopol, national ret og euro-integrationisme
i tiden efter Danmarks indtræden i EF

Magnus Esmark

“Le droit communautaire – c’est moi !” – State monopoly, national law and euro-integrationism in the time following the Danish accession to the EC. The Danish accession to the European Communities 1973 provides – together with the cases of Ireland and the UK – a first example of how more than 20 years of accumulated legal canon from the EC could be integrated *en bloc* into the national legal spaces. Community law, constructed as a legal form *sui generis* on the European legal field during the 1950s and 1960s, contain fundamental, legal-logical discrepancies to national law. Moreover, few legal actors in Denmark had practical knowledge within the area, leaving them prone to considering this new form of law a threat to their old positions in the legal field. In this article, I will show how the traditional symbolic hierarchies in Danish law were amalgamated following the accession in a process where the central administration won terrain relative to practitioners and judges concerning the right to define community law in Denmark.

Keywords: European law, transnational fields, judges, state, European Union

Indledning

Hvordan integrerer man over én nat et regelkorpus på titusinder af sider i et nationalt retssystem?¹ Og hvordan håndterer man modsætninger mellem et nationalt retssystem og de juridiske logikker, der er udviklet i et såkaldt *sui generis* retssystem mellem seks andre stater over to årtier? Da Danmark blev medlem af EF i 1973, var netop disse spørgsmål aktuelle for deltagerne i det juridiske felt. *Én ting* var den formelle implementering af EF-forskrifter, dvs. ændringer i dansk lovgivning og indførslen af nye love, således at Danmark overholdt traktatgrundlaget og en lang række direktiver og forordninger. Dette arbejde blev udført grundigt allerede inden indmeldelsen af ”Udvalget vedrørende Danmarks forhold til de Europæiske Fællesskaber” bestående af højtplacerede embedsfolk fra en lang række ministerier. *En anden ting* var imidlertid disse reglers virke i det praktiske retsliv. Stort set ingen danske jurister havde erfaring med – hvis overhovedet kendskab til – EF-reglerne og deres anvendelse.

Danmarks indmeldelse i 1973 var altså ikke bare et spørgsmål om formel optagelse. Det var også et spørgsmål om faktisk at importere de særlige retsbegreber,

der eksisterede på europæisk plan, ind i det danske retsliv blandt advokater, dommere og funktionærer i den offentlige administration. Denne anderledes, europæiske retsopfattelse stod på mange måder i opposition til den traditionelle, danske retsopfattelse, og den udfordrede således potentielt mange af de etablerede magtpositioner i det juridiske felt i Danmark. Derfor blev EF-rettens indhold og anvendelsesområde genstand for kampe i det juridiske felt efter Danmarks indmeldelse.

Det juridisk-politiske kernebegreb i EF-retten – 'integration' – har i dag (i hvert fald blandt jurister) en ganske særlig betydning, der er oparbejdet gennem mange år, både på nationalt og europæisk plan. I 1960'erne var begrebet dog langt fra så veletableret, som det er i dag, og der var et langt større mulighedsrum for, hvad integration kunne betyde. Inden Danmarks indmeldelse i EF kunne danske jurister således også kigge på mere typiske internationalretlige strukturer som EFTA, hvor staterne alene forpligtede sig til at overholde bestemt toldregler over for de andre medlemslande, men i øvrigt hjemme måtte implementere, som de fandt bedst. Eller den ganske uformelle nordiske lovharmonisering, blandt andet drevet frem af de Nordiske Juristmøder, der faciliterede harmonisering af alt fra købelove til arbejdsløshedsregler på frivillig og uforpligtende basis for hvert enkelt land (Tamm 1972). På baggrund af dette samarbejde forsøgte man at stifte Nordek,² der i formål mindede om EF, men med et mindre institutionelt fundament og derved et mere velkendt, mellemstatsligt præg. Andre eksempler, som Danmarks engagement i Europarådet, kunne føjes til.

Pointen er, at der blandt danske jurister ikke var noget klart svar på, hvad det betød at harmonisere og integrere lovgivning på tværs af stater, for de kunne pege på mange forskellige måder at gøre det på. Fælles for disse var dog, ganske væsentligt, at de ikke brød fundamentalt med, hvordan man tænkte retten i Danmark. De fleste jurister kunne derfor nøjes med at være bekendte med dansk ret og juridisk metode, fordi de forskellige internationale harmoniseringsinitiativer ikke greb direkte ind i den juridiske praksis internt i landet. Formuleret i juridiske termer fandt Danmarks internationalretlige forpligtelse alene anvendelse på Danmark som stat, men havde ikke retsvirkning for, og kunne ikke påkaldes af, de enkelte borgere. Sagt på en anden måde udgjorde ingen af disse lovharmoniseringskomplekser nogen trussel mod de eksisterende hierarkier i det juridiske felt i Danmark.

I denne artikel vil jeg undersøge, hvordan EF-retten, netop i kraft af at indeholde en logisk konflikt (i juridisk forstand) til national ret, blev en sådan trussel mod de traditionelle symbolske hierarkier i dansk ret. Ved dels at bygge på en anderledes *idé* om retten og samtidig være bakket op af 20 års akkumuleret praksis og magtfulde EF-institutioner åbnede EF-retten således et rum for social differentiering mellem den nationale juridiske kapital henholdsvis en ny, europæiseret juridisk kapital. En udvikling, der ikke kan spores for så vidt angår de andre retlige harmoniseringstiltag, Danmark deltog i på denne tid.

I det følgende vil jeg først vise, hvordan EF-retten i form af juridisk "euro-integrationisme" i sin anderledes juridiske logik indebærer en konflikt med national ret og derved kunne åbne op for en ny type juridisk kapital. Efter dernæst at gennemgå

min datakonstruktion vil jeg i tre afsnit vise, hvordan forskellige aktører og grupper af aktører forholdt sig til EF-retten i årtiet efter Danmarks indmeldelse. Først vil jeg gennemgå, hvordan nogle bestemte statslige aktører tidligt etablerer et forspring foran andre aktører og derved relativt dominerer den danske fortolkning af fællesskabsretten. Derefter vil jeg vise, hvordan dommerne og til dels advokaterne tilsvarende tabte terræn. I et sidste afsnit vil jeg vise, hvordan etableringen af Juridisk Specialudvalg på institutionelt niveau sikrede statslige aktører fra centraladministrationen (særligt justitsministeriet) et næsten definitionsmonopol på fællesskabsrettens anvendelse i Danmark og *de facto* afmonterede fællesskabsretten i euro-integrationistisk forstand.

Euro-integrationisme og det europæiske juridiske felt

Hvordan opstod europaretten som en selvstændig, juridisk disciplin i modsætning til national ret?³ En række studier har fra et retssociologisk perspektiv stillet spørgsmålstegn ved de grundlæggende, europaretlige logikker, der i mere traditionelle juridiske studier blot lægges til grund. Disse studier udgør det empiriske bagtæppe for nærværende artikels undersøgelse af denne specifikt europæiske retsform, som jeg herefter vil benævne 'euro-integrationisme', og beskæftiger sig overordnet set med dannelsen af et transnationalt, europæisk juridisk felt.

Paris-traktaten i 1951 grundlagde den Europæiske Kul- og Ståunion som et mellemstatsligt handelssamarbejde. I 1957 tilføjede Rom-traktaterne Det Europæiske Atomenergifællesskab (Euratom) og Det Europæiske Økonomiske Fællesskab (EØF) til samarbejdet mellem 'de seks' oprindelige medlemsstater Frankrig, Holland, Belgien, Luxembourg, Vesttyskland og Italien. I juridisk forstand var disse samarbejder langt hen ad vejen ikke meget anderledes end almindelige internationale traktater. Dette skulle imidlertid ændre sig i løbet af 1950erne og 1960erne gennem en koordineret indsat fra højtplacerede funktionærer og dommere i EF-systemet, professorer tilknyttet de 'europæiske' universiteter samt politikere og lobbyister med interesse i tiltagende tættere europæisk samarbejde.

Som allerede berørt i indledningen har internationale traktater traditionelt set alene stater som retssubjekter, dvs. at kun stater kan forpligte sig i henhold til disse. Mellem staterne er det ikke unormalt at have en domstolsmekanisme, der kan afgøre, om stater lever op til disse forpligtelser (fx Den Internationale Domstol i Haag), men dette vil ikke være en sag for landenes borgere, ligesom internationale traktater i udgangspunktet ikke vil berøre national lovgivning eller retspraksis. Udviklingen af fællesskabsretten er imidlertid et væsentligt skifte væk fra dette udgangspunkt, og denne udvikling danner grundlaget for fællesskabsrettens meget anderledes betydning for de nationale juridiske magtforhold.

Centralt for dannelsen af denne særlige 'europaret' står etableringen af et *europæiske juridisk felt* (Cohen 2011; Cohen og Vauchez 2007). En række aktører samlede sig i 1950erne og 1960erne om en bevidst opbygning af professionelle netværk, konferencer og en videnskabelig, europaretlig forskningslitteratur, der gradvist etablerede et egentlig transnationalt felt. Dette begyndende felt var samtidig

udgangspunkt for en opbygning af stærkere europæiske institutioner, både i Parlamentet, men særligt i Kommissionen og i form af EF-Domstolen.

Fra i begyndelsen at være en relativt ukendt domstol nærmest uden nogle sager og meget lidt anerkendelse, voksede EF-Domstolen hen over 1960'erne til at være betydningsfuld og anerkendt som en central motor i udviklingen af det europæiske samarbejde. Dette skete blandt andet ved at forskellige aktører (ofte domstolens egne dommere) skrev juridiske forskningsartikler om dens praksis og publicerede i juridiske fagtidsskrifter, senere også tidsskrifter specialiseret i fællesskabsret. På den måde fik den juridiske litteratur en central rolle i at udvikle EF-retten ved at opbygge den præmis, at der overhovedet var en EF-ret at beskæftige sig videnskabeligt med (Schepel og Wesseling 1997; Mudge og Vauchez 2012). På samme måde organiserede disse aktører en gradvis samling af definitionsret hos EF-Kommissionens *Service Juridique*, der under ledelse af franskmænden Michel Gaudet i tiltagende større omfang udøvede indflydelse på de politiske processer i EF og formede den bredere forståelse af de juridiske forpligtelser, traktatgrundlaget medførte (Jacqué 2013; Bailleux 2013a, 2013b). Samtidig etableredes konferencer og netværk, hvor både forskere og praktikere (herunder dommere) mødtes og diskuterede EF-rettens status og udvikling (Bailleux 2010; Vauchez 2015). Dette europæiske juridiske felt bliver typisk karakteriseret som et *champ faible* med en flydende afgrænsning over for politiske og økonomiske magtfelter på både nationalt og transnationalt niveau (Dezalay 2013; Mudge og Vauchez 2012; Vauchez 2008b), hvor jurister griber ind i politiske beslutninger, og hvor politikere universaliserer deres politik gennem rettens sprog og form (Vauchez 2015; Vauchez og de Witte 2013; Cohen 2011).

Det europæiske juridiske felt dannede rum for udviklingen af en central og for denne artikel afgørende triade af juridiske begreber: *Direkte effekt*, *forrang* og *præjudicielle referencer*. De to førstnævnte er bundet op på de to domme fra EF-Domstolen *Van Gend en Loos* (1963) og *Costa v. ENEL* (1964), hvor Domstolen først fastslår at traktatbestemmelser under nogle omstændigheder kan påkaldes af borgere foran nationale domstole og således finde direkte anvendelse i medlemsstaterne, dernæst fastslår at hvis en EF-regel er i modstrid med en national regel, vil den nationale regel altid skulle om- eller bortfortolkes til fordel for EF-reglen. Hvor man i traditionelle juridiske studier alene betragter disse to domme som afgørende i sig selv, har Vauchez (2010) og Rasmussen (2014) vist, hvordan der var tale om en koordineret indsats i feltet, hvor en lang række praktikere, forskere og endda dommere fra EF-Domstolen selv på konferencer diskuterede nødvendigheden af netop disse to domme. Dette foregik både i tiden op til dommernes afsigelse, ligeså vel som deres betydning blev ”klarlagt” i den juridiske forskningslitteratur efterfølgende. Hele processen er således et nærmest typisk eksempel på *l’effet de théorie*, hvor euro-juristerne ”producere[r] de effekter, som de giver indtryk af at beskrive.”(Hammerslev 2008, 161).

Den afgørende forbindelse mellem de nationale domstole, der til daglig skulle pådømme sager om EF-ret i henhold til disse to principper blev etableret af det

tredje led, der allerede var formelt etableret i traktatgrundlaget, men som fik tillagt en mere eksplicit rolle som en del af 'motoren' i det europæiske integrationsprojekt. Gennem disse præjudicielle referencer skulle nationale domstole, når de var i tvivl om den rette fortolkning af en EF-regel, udskyde sagens afgørelse og sende et spørgsmål til EF-Domstolen, der derefter ville komme med den korrekte fortolkning, uden dog at afgøre sagens materielle indhold. Ved at etablere denne procedurermæssige mekanisme i kontekst af et større juridisk-politisk projekt om *integration-through-case-law* skulle EF-Domstolen i en såkaldt 'juridisk dialog' med de nationale domstole indtage en afgørende rolle i at drive den europæiske integration fremad (Vauchez 2008a). På den måde kunne domstolssystemet altså omgå de nationale regeringer (der som nævnt traditionelt vil have monopol på staternes internationale forpligtelser) og de nationale parlamenter, der normalt vil have monopol på lovgivning, men som nu kunne se sig bortfortolket af en simpel byretsdommer.

Denne *triangle magique* er altså afgørende for at etablere EF-retten som en selvstændig og magtfuld retsform (Vauchez 2013, 214). Den er kernen i et juridisk integrationsprojekt, hvor udviklingen drives af domstole og advokater snarere end diplomater og politikere. Men denne juridiske 'euro-integrationisme' står netop derfor også i en, på juridiske præmisser, juridisk-logisk modsætning til den måde, man traditionelt set tænker national dansk ret.

Direkte effekt bryder med den såkaldte dualistiske opfattelse i dansk ret, hvor internationale traktater indgået af den danske regering aldrig kan finde anvendelse direkte af eller mod enkeltpersoner, men alene har den danske stat som retssubjekt. *Forrang* lader enhver retsakt udstedt af EF gælde frem for selv den danske grundlov, og bryder derfor med det danske retskildehierarki, hvor enhver juridisk autoritet og legitimitet i sidste ende føres tilbage til grundloven.⁴ Til sidst giver systemet med *præjudicielle referencer*, hvor en national domstol spørger EF-Domstolen om den rette fortolkning af en fællesskabsretsakt, domstolene en langt mere central plads i retsudviklingen, end de ellers har haft i dansk retskultur. Hvor de traditionelt har været henvist til at fortolke lovgivning uden at udvikle retstilstanden (en rolle, der helt overlades til folketinget), får de danske domstole nu en omvej til at underkende dansk lovgivning som værende i modsætning til EF-retten, samt til at fortolke på de danske implementeringer af EF-retten, uden at folketinget kan intervenere.

I Europa har man altså konstrueret en ganske særlig idé om fællesskabsretten som en ny type jura, der hverken er traditionel national eller international ret. Triaden direkte effekt-forrang-præjudiciel reference indeholder på den ene side det dogmatiske grundlag for EF-rettens dominans over national ret, men indgår netop derfor også i en konflikt med denne. Det er en særlig retsform, der ikke kan passes ind i et eksisterende, juridisk begrebsapparat, fordi dens fortolkningsmetoder og begreber er anderledes. Netop derfor udfordrer den de nationale juridiske aktører, der gennem 'kendskab' til national ret (akkumuleret juridisk kapital) besidder stærke positioner til at 'tale retten'. Viden om national ret risikerer at blive devalueret, hvis national ret i tide og utide må vige for fællesskabsretten.

Det er imidlertid ikke kun en *idé*, der bliver importeret. Bourdieu beskriver, hvordan "[t]he juridical canon [*summen af retspraksis, lovgivning, juridiske artikler etc.*] is like a reserve of authority providing the guarantee for individual juridical acts in the same way a central bank guarantees currency" (Bourdieu 1987, 823). Den *europæiske* kanon er en tilsvarende garanti for de, der påstår at tale EF-retten. Danmarks indmeldelse indebærer således ikke bare en formel anerkendelse af et regelkorpus' gyldighed i Danmark, men inddrager derudover en lang række nye institutioner og akkumuleret ekspertise (særligt Kommissionen og dennes *Service Juridique* samt EF-Domstolen) i kampen i det danske juridiske felt.

Det er denne kombination af et *internt* element, altså den juridiske modsætning mellem nationale og europæiske fortolkningsmetoder og retskildehierarkier henholdsvis et *eksternt* element, altså inklusionen af nye, magtfulde institutioner og aktører, der danner grundlag for åbningen af et nyt socialt rum, hvor den juridiske kapital, der ellers har kunnet forstås i bestemt ental, nu som en specifik *national* juridisk kapital står i modsætning til en *europæisk* juridisk kapital. Europæiseringen af dansk ret er i dette perspektiv ikke så meget et spørgsmål om dannelsen af helt nye magtstrukturer. Det er snarere et spørgsmål om, at en europæisk idé om retten (manifestet i forskningslitteraturen) støttet af europæiske institutioners produktion af afgørelser og lovttekster giver nogle nationale aktører mulighed for at importere denne nye kapitalform ind i det eksisterende juridiske felt og på den måde tilføjer en ny akse, aktører her kan placere sig på. Men væsentligt tager denne placering udgangspunkt i de allerede eksisterende strukturer og hierarkier, der eksisterer i dansk ret.

Netop at europæiseringen er en kamp i et socialt rum og ikke et simpelt spørgsmål om rent formelt at vedtage EF-rettens gyldighed ved en tiltrædelseslov er blevet påpeget i en række studier. Eksempelvis peger Jaremba (2016) på, at polske dommere bevidst undgår at anvende EU-retlige regler pga. manglende kendskab. Lidt bredere har Mayoral, Jaremba og Nowak (2014), baseret på data fra Spanien, Tyskland, Polen og Holland, vist, hvordan dommers karriereveje, alder og andre variable påvirker deres forståelse af deres egen rolle ift. EU-retten og dens anvendelse. Der er altså forskel på om EF-retten 'gælder' i formel, juridisk forstand, eller om den faktisk finder anvendelse i den form, man forestiller sig den i de europæiske institutioner. Der er tale om en konkret social kamp i en national kontekst, hvor graden og karakteren af europæiseringen bliver afgjort i praksis. Emnet for resten af nærværende artikel er således, hvordan kampen i dette rum udspiller sig i årtiet efter Danmarks indmeldelse, og hvordan den influerer det symbolske hierarki i dansk ret.

Konstruktion af data

Udgangspunktet for undersøgelsen er en gennemgang af den måde, typer af juridisk kapital fordeler sig i Danmark fra midten af tresserne til slutningen af halvtredserne. Som proxy for denne kapitalstruktur har jeg opgjort bidrag til den juridiske litteratur i Danmark i perioden 1965-79. På denne måde kan man på kryds og tværs opgøre,

hvor stærkt forskellige stillingstyper, institutioner og enkeltpersoner står (se for en lignende men mere nuanceret tilgang Christensen 2019). Da artiklen præsenterer *work in progress* har jeg ikke medtaget alle danske tidsskrifter, men alene Ugeskrift for Retsvæsen samt til dels Nordisk Tidsskrift for International Ret. Givet Ugeskriftets overordentligt centrale rolle i dansk jura er det min opfattelse, at det alligevel giver et fyldestgørende indblik.

Hvorfor tage det praktiske udgangspunkt i forskningslitteraturen *om jura*? I det retlige felt eksisterer der en flydende overgang mellem praktik og teori, hvor *for det første* 'retsvidenskaben' langt hen ad vejen er holdninger til, hvad gældende ret er og/eller bør være, hvor *for det andet* alle dele af det retlige felt, ikke bare forskere, men også advokater, dommere og offentlige funktionærer, på lige vilkår kan bidrage til den juridiske debat, og hvor *for det tredje* der er så udbredt en cirkulation mellem de forskellige ansættelsestyper, at man ikke helt firkantet kan kategorisere hver enkelt aktør efter dennes aktuelle ansættelse. Et kvantificeret overblik over hvem der bidrager til forskellige dele af denne debat kan derfor fortælle noget om, hvem der besidder større eller mindre mængder af juridisk kapital inden for et givent område. Jeg antager her, at mange bidrag inden for et område enten er direkte *udtryk* for meget kapital, eller *udtryk* for en *opbygning* af kapital – og derfor uanset hvad kan bruges som en proxy for en kapitalstærk position.

Interviewpersoner er udvalgt med udgangspunkt i opgørelsen og forskningslitteratur, der giver et overblik over de mest centrale producenter af juridisk viden. Med disse som udgangspunkt har jeg gennem traditionel sneboldsmetode opsporet yderligere interviewpersoner, og har foreløbigt foretaget syv semi-strukturerede interviews. Muligheden for indsamling af interviewdata begrænses desværre af, at den undersøgte periode ligger cirka et halvt århundrede tilbage, hvorfor mange centrale aktører ikke længere er i live. Dette gør sig særligt gældende blandt dommerstanden, hvor det kun har været muligt at kontakte én daværende dommer, der imidlertid ikke ønskede at lade sig interviewe.

Som et sidste element har jeg inddraget trykt domspraksis fra de danske domstole, hvor EF-retten er anvendt. Denne del af mine data besidder den svaghed, at der ikke findes en samlet oversigt over dansk retspraksis. Man må derfor forlade sig på den lige nu mest omfattende domsdatabase, udgivet af den private virksomhed Karnov Group A/S. Deres udvalg og indeksering af domme er således allerede en konstruktion af retten og et bud på, hvilke domme der er vigtige (og som bliver trykt), og hvilke der ikke er (og som derfor ikke bliver trykt). I dette tilfælde er dataindsamling imidlertid 'det muliges kunst' så længe der ikke er fri adgang til dansk domspraksis.

Statens kapitalakkumulation

På grund af statens særlige rolle i optagelsesprocessen har mange statsansatte aktører en mulighed for at gøre sig bekendt med fællesskabsretten tidligere end andre danske jurister. Det drejer sig naturligvis først og fremmest om folk i udenrigstjenesten, hvor fx EF-ambassadør Gunnar Riberholdt efter at have spillet en central

rolle i optagelsen underviste på mange af Justitsministeriets og DJØFs kurser, der introducerede danske advokater og dommere til EF-retten i praksis. Men det var ikke bare enkelte personers erfaringer fra deres eget arbejde. I centraladministrationen organiserede man tidligt et program, hvor man i 1972 havde sendt 29 embedsfolk på efteruddannelse ved velrenommerede europaretlige universiteter (Udvalget vedrørende Danmarks forhold til de Europæiske Fællesskaber 1972, 265). I årene umiddelbart efter optagelsen får mange statsansatte aktører også en tilsvarende mulighed for at samle viden enten som ansatte ved den danske stats repræsentation i Bruxelles eller som ansatte direkte i EF-systemet – særligt i Kommissionen, ved Domstolen og i mindre grad ved Parlamentet.

I kampen om tidligt at etablere viden og autoritet på området havde aktører i dele af staten altså et forspring i forhold til andre grupper af jurister. Dette afspejler sig også i den nationale produktion af forskningsartikler om EF-ret, hvor ansatte i centraladministrationen og EF aftegner sig for en væsentligt større andel af den EF-retlige litteratur end for den nationalretlige ditto (se nedenfor). Ganske væsentligt er der dog en bemærkelsesværdig opdeling i den forståelse af EF-retten, der implicit kommer til udtryk i deres forskningsproduktion.

En første gruppe består ikke blot af statsansatte, men også af fx professorer og privatansatte jurister. Denne gruppe fokuserer i deres forskningsartikler på sekundær lovgivning og til dels traktatteksterne. Deres måde at fortolke og diskutere disse lovgivningstekster minder til forveksling om, hvordan man vil fortolke at stykke national dansk lovgivning, og man ser her tydeligt træningen som *national* jurist skinne igennem. Flere af disse aktører genfinder man også i Udvalget vedrørende Danmarks forhold til de Europæiske Fællesskaber, et embedsmandsudvalg, der i årene op til Danmarks medlemskab udgiver en række rapporter om nødvendige ændringer af dansk lovgivning, således at den er i overensstemmelse med EF-lovgivning. Over flere tusinde siders rapporter er der imidlertid nærmest ingen diskussion af *retspraksis* i EF, og EF-Domstolen tillægges ingen vægt som en selvstændig aktør. Meget betegnende for de i centraladministrationen ansatte juristers ’traditionelle’ syn på EF-retten fortæller en tidligere højtstående embedsmand, hvordan ”vi [i udenrigsministeriet] mente at international ret, det var Udenrigsministeriets område, og de [i justitsministeriet] mente at national ret, og EF-retten er jo også national ret på en måde, at det var deres område. Så vi følte begge to, at vi skulle have førersædet [i Juridisk Specialudvalg, mere herom nedenfor].” (Interview med embedsmand 3, 2020). Der var altså nationalt en afgrænsningskamp, der handlede om at placere EF-retten i en af de to traditionelle kategorier international ret hhv. national ret. Der var derimod ikke rigtig nogle hos hverken Udenrigsministeriet eller Justitsministeriet, der i overensstemmelse med euro-integrationisterne i Europa så EF-retten som en grundlæggende ny måde at tænke jura på, som ikke kunne rummes i nogle af de to eksisterende kategorier.

En anden gruppe består stort set udelukkende af folk, der enten er ansatte i EF-systemet, eller som har været det og senere får ansættelse på et universitet eller i centraladministrationen. I denne gruppes artikler lægger forfatterne langt mindre

vægt på sekundær lovgivning, men bruger til gengæld meget tid på at analysere aktuelle domme fra EF-Domstolen, altså et fokus, der peger langt mere i retning af den domstolscentrerede euro-integrationisme. I tillæg hertil indeholder artiklerne ofte docerende bemærkninger om EF-rettens *sui generis* karakter, og hvordan man alene kan forstå den i dens egen ret men ikke i lyset af national ret. Claus Gulmann, daværende referendar⁵ ved EF-Domstolen, skriver i en artikel om Domstolens nyeste praksis i 1974:

Et af de grundlæggende synspunkter, der ligger bag Domstolens praksis, er, at fællesskabsretten skal fortolkes og anvendes på samme måde i samtlige medlemsstater. Fællesskabsretten skal i ordets bogstaveligste forstand være fælles for samtlige medlemsstater. Det er for så vidt tilstrækkeligt at henvise hertil for at begrunde, at fællesskabsretten skal have forrang for national ret, og at der ikke kan gælde undtagelser fra denne regel. Fællesskabsretten må således også have forrang for nationale forfatningsbestemmelser. (Gulmann 1974, 53)

Er der slet ingen andre, der forsøger at opbygge en europaretlig position? Kun i meget begrænset omfang. Enkelte advokater, typisk mere eller mindre nyuddannede jurister, rejste ud i Europa for at studere på de samme universiteter, som centraladministrationen sendte sine embedsfolk til. Det er svært at få et overblik over omfanget, fordi det ikke var koordineret noget sted fra på samme måde som centraladministrationens uddannelsesprogram. Det er dog tydeligt, at kun ganske få advokater ved Danmarks indtræden havde nogen uddannelse eller praktisk træning (interview med advokat 1, 2020; interview med advokat 5, 2020)

Hvor de ansatte i centraladministrationen og EF-systemet altså tidligere får adgang til ekspertise inden for EF-retten, foregår der en differentieret socialisering, hvor den første gruppe ser EF-retten som en forlængelse af traditionelle retsbegreber, og hvor den anden gruppe køber ind på den præmis, der er opbygget i det europæiske juridiske felt, den, at EF-retten er en grundlæggende ny måde at tænke og praktisere jura på, og som derfor må forstås uafhængigt af de nationale tænke måder (og altså kapitaler), der er opbygget i de nationale juridiske felter.

Dommerne og advokaterne

Det juridiske felt er som nævnt karakteriseret ved en udflydende grænse mellem private praktikere, statslige embedsfolk og professorstanden. Det er ganske normalt, at alle forskellige grupper bidrager til retsvidenskabelige tidsskrifter (særligt de mere dogmatisk orienterede), ligesom mange – særligt højtplacerede – aktører skifter position mellem det private og det offentlige, centraladministrationen og dommerstanden etc. En særlig genre i den juridiske litteratur er den, hvor jurister kommenterer nyere, principielle domme fra de højere retsinstanser, og hvordan disse påvirker den hidtidige retstilstand. For den udenforstående bliver dette særligt bemærkelsesværdigt, når dommere skriver denne type artikler – ofte endda om domme, de selv har afsagt.

Den juridiske debat er således et relativt åbent forum, forstået på den måde, at den enkelte jurists specifikke ansættelsesbaggrund ikke afskærer muligheden for at blande sig i de bredere debatter om, hvad 'retten er'. Ikke dermed sagt, at der ikke findes hierarkier deltagerne imellem – der er naturligvis forskel på en at være nyudnævnt advokat eller at være mangeårig højesteretssagfører, ligesom der er forskel på en byretsdommer i Slagelse og præsidenten for Højesteret. Men man betragter ikke arbejdsdelingen i det daglige som en hindring for at mødes i den juridiske debat. Faktisk får man let den tanke, at jurister netop som en del af en slags *esprit de corps* ser det som en kvalitet at hele 'professionen' (med forbehold for de associationer, netop dette begreb måtte vække) samarbejder om at løfte en eller anden mere eller mindre klart defineret samfundsopgave.

For at vise, hvordan den relative dominans i den juridiske debat forskellige grupper imellem udvikler sig fra national ret til EF-ret, har jeg gennemgået alle 809 artikler i Danmarks dominerende juridiske fagtidsskrift, Ugeskrift for Retsvæsen, fra 1965 til 1979 og klassificeret deres juridiske hovedindhold, deres 'problem' så at sige, enten som 'national ret' (702 artikler) eller 'EF-ret' (29 artikler).⁶ Enkelte artikler falder ikke ind under disse to, primært artikler om international ret, rent retshistoriske spørgsmål eller bidrag om fx målemetoder til kontrol af alkoholprocenter skrevet af læger, der ikke kan regnes for egentlige deltagere i det juridiske felt. Derefter har jeg kategoriseret, om hver enkelt artikel er skrevet af en ansat i den offentlige administration eller i EF, en advokat eller in-house jurist, en ansat ved et universitet eller en dansk dommer.⁷

Der er ikke nogen klar tendens til, at disse diskussioner er tydeligt dominerede af en bestemt gruppe. Danske dommere – særligt højesteretsdommere – står for 34 % af artiklerne om national ret,⁸ de tre andre kategorier står for 23 % (advokater), 29 % (universitetsansatte) og 12 % (centraladministration + EF) af publikationerne. En meget tydelig udvikling, når man sammenligner national litteratur med EF-litteratur, er, at dommerne ikke bidrager til den juridiske litteratur om EF-retten i tiden op til og efter Danmarks indmeldelse. Mod deres 34 % af artiklerne om national ret yder de kun ét (!) bidrag til diskussionerne om EF-ret (svarende til 4 %), skrevet af byretsdommeren Mogens Munch. De tre andre grupper øger tilsvarende deres andel til 42 % (advokater), 34 % (universitetsansatte) og 19 % (centraladministration + EF) af artiklerne om EF-ret.

Hvor danske dommere – og altså særligt højesteretsdommere – spiller en prominent rolle i den juridiske litteratur for så vidt angår national ret, er de totalt fraværende, når det handler om EF-ret. Der er to oplagte forhold, der kan belyse denne forskydning. *For det første* eksisterer der ingen kurser i EF-ret på de danske jurauddannelser før lige inden Danmarks optagelse. Det er altså alene nyuddannede jurister, der har modtaget undervisning i forbindelse med deres uddannelse. Da dommere typisk vil tjene nogle år i politiet, i et ministerium eller et andet sted inden de starter deres dommergerning (Hammerslev 2003), vil det først lang tid efter Danmarks indmeldelse være normalt, at yngre dommere har taget kurser i EF-ret som studerende. Som en daværende advokat genkalder sig en dommer sige til en faglig

konference i halvfjerdsene: ”EU ved jeg ikke hvad er, og det gælder ikke her i min jurisdiktion” (interview med advokat 1, 2020).

For det andet bliver der kun ført ganske få EF-retlige sager ved de danske domstole. Der findes som skrevet ikke en samlet, tilgængelig oversigt over alle danske domme, men den største domsdatabase, publiceret i Ugeskrift for Retsvæsen, indeholder kun fire trykte afgørelser fra 1970erne. Der har dog formentlig været en del flere sager for byretterne, hvis afgørelser kun sjældent optrykkes i Ugeskriftet. Ikke desto mindre består den overordnede tendens, der også bekræftes af daværende advokater. Danmarks endnu begrænsede økonomiske integration i årene efter indmeldelsen udgør formentlig en del af forklaringen på det inaktive retsliv: EF-sager er komplekse og tager mange år at afgøre, og derfor kræver det en virksomhed af en vis størrelse at kaste sig ind i et sådant projekt (interview med advokat 2, 2020; interview med advokat 1, 2020). En af de mest aktive virksomheder på dette område er da også den hollandske foderstofvirksomhed Denkavit, der fører en lang række sager i Danmark parallelt med sager i resten af EF (interview med advokat 1, 2020).⁹ Derudover er EF-retlige spørgsmål, der jo først og fremmest kredser om et grænseoverskridende marked, primært relevante, når udenlandske virksomheder træder ind over Danmarks grænser.

Den manglende tilgang af sager har således også betydning for advokaterne. Antallet af egentlige retssager er begrænsede, men nogle advokater finder alligevel forretningsmuligheder i at gennemgå dansk lovgivning med en tættekam for at finde modstrid med EF-retten. Herefter vil de typisk – på vegne af deres klient – rette henvendelse først til danske myndigheder for at få reglerne ændret. Hvis ikke det har nogen effekt, vil de i stedet give besked til EF-Kommissionen, der har mulighed for at indlede et traktatbrudssøgsmål mod Danmark (der dog som regel vil rette ind langt inden det kommer så vidt). Men på trods af denne type forretninger er det i realiteten svært for advokaterne at opbygge EF-ret som et egentlig juridisk speciale på linje med eksempelvis immaterielret, søret etc. Som en tidligere embedsmand i Justitsministeriet beskriver det, mister mange på et tidspunkt tålmodigheden, ”og så smed de deres EF-Karnov ud” (interview med advokat 2, 2020). Man kan således sige, at manglende tilførsel af økonomisk kapital (til at finansiere advokattimer) forhindrede advokater og dommere i at veksle denne indtægt til praktisk erfaring med EF-retten – europæisk juridisk kapital.

Kombinationen af manglende uddannelse og få sager betyder altså, at dommere, der ellers er ganske toneangivende i dansk ret, spiller en nærmest ikkeeksisterende rolle, når det handler om EF-ret. Resultatet er ikke overraskende: Dommeres generelle juridiske autoritet kommer langt hen ad vejen fra deres monopol på praktiske afgørelser af konkrete tvister.¹⁰ Men ingen tvister betyder ingen praktisk erfaring at trække på. Langt hen ad vejen kan de også slippe afsted med dette, uden at det grundlæggende udfordrer deres juridiske status, netop i kraft af det begrænsede antal sager. Der er ganske simpelt en grænse for, hvor ofte dommere vil blive konfronteret med deres manglende evner, der således ikke forhindrer dem i at varetage

deres arbejde – for det meste. En tidligere højtstående embedsmand i Udenrigsministeriet beskriver situationen ganske rammende således:

Det var jo en langsom proces med at opdage, at EU-retten faktisk gjaldt i Danmark. Justitsministeriet var ikke meget for det. Domstolene var bestemt ikke meget for det. Jeg husker et møde med den [dommer] i Højesteret, der var ansvarlig for kontakten til EU-ting, og jeg kan ikke huske det præcis, men jeg tror nok han mente, at det var der vist ikke nogen grund til at Højesteret skulle beskæftige sig med (interview med embedsmand 3, 2020).

Fællesskabsretten, det er mig!

Mange aktører i centraladministrationen har altså et forspring over andre jurister, når det kommer til praktisk viden om EF-ret. Samtidig er danske dommere – og langt hen ad vejen også advokaterne – sat tilbage pga. manglende uddannelse og fraværet af sager, de kunne have brugt til at opbygge deres position. Hvad betyder dette for EF-rettens praktiske anvendelse i Danmark i halvfjerdsene? Kommer euro-integrationismens magiske triade af direkte effekt-forrang-præjudicielle referencer til udtryk i Danmark, eller holder danske dommere fast i en streng national måde at forstå EF-reglerne? I dette afsluttende afsnit vil jeg forsøge at optegne billedet af retspraksis først gennem en vigtig og ny institution, Juridisk Specialudvalg, samt udvalgte domme, der eksemplificerer nogle af de tendenser, jeg allerede har peget på.

Et eksempel på dommernes tilbageholdende attitude over for EF-Domstolen som overordnet domstol finder man i *Hans Just I/S* (H. K. K. 21. december 1978 i sag 332/1978 Hans Just I/S 1978). Sagen handler kort fortalt om danske spiritusafgifter, og hvorvidt differentieringen af disse er i modstrid med EF-retten fordi de giver en fordel for danske snapseproducenter over eksempelvis skotske whisky-producenter – og således begrænsede fællesmarkedet. Østre Landsret henviser sagen til EF-Domstolen og udskyder sagens afgørelse. Det juridiske grundlag for udskydelsen er en bestemmelse i retsplejeloven, der tillader dette når en afgørelse fra en anden domstol er af betydning for sagen. Den ene af sagens parter appellerer imidlertid udskydelsen til Højesteret og beder om en dom i sagen med det samme – præjudiciel reference eller ej. Alt imens EF-Domstolen påbegynder sagsbehandlingen af den præjudicielle reference beslutter Højesteret, at sagen skal afgøres af Østre Landsret straks.

Højesterets argumentation er interessant og meget betegnende for domstolens indstilling på dette tidspunkt. De danske domstole har som sådan ikke et problem med at henvise sager til EF-Domstolen. De betragter det langt hen ad vejen som at indkalde en syn- og skønsmand eller Retslægerådet for at afklare sagens faktuelle grundlag (interview med advokat 5, 2020). De føler altså ikke, at EF-Domstolen træder ind på deres domæne, fordi de slet ikke rigtig opfatter den som en besluttende domstol – snarere som et ekspertpanel i EF-ret. Denne opfattelse kommer da også til udtryk i Højesterets kendelse i snapsesagen, hvor de grundlæggende siger, at det

formentlig kan være relevant at høre EF-Domstolen, men det er altså ikke noget, parterne i Danmark skal sidde og vente på – så må man sende spørgsmålet tidligere i sagen. Hvad det end er for en institution i Luxembourg, Østre Landsret har skrevet til, så er det altså ikke en domstol i retsplejelovens forstand! Ikke overraskende stævner EF-Kommissionen senere Danmark i et traktatbrudssøgsmål, hvori EF-Domstolen – ligeledes lidet overraskende – dømmer Danmark.

Hvordan blander centraladministrationen sig i denne relation mellem danske domstole og EF-Domstolen, der ikke ligefrem kan siges at følge euro-integrationsternes vision om *integration-through-case-law*? Allerede i foråret 1973 etablerer Danmark et tværministerielt udvalg, der skal koordinere korrekt implementering af EF-regler i Danmark, yde juridisk bistand til ressortministerierne og repræsentere den danske regering i sager for EF-Domstolen. Juridisk Specialudvalg, som det hedder, får således en central rolle for centraladministrations forståelse af EF-retten. Udvalget får dog først i slutningen af halvfjerdserne en for alvor betydningsfuld position som 'gatekeeper' mellem det danske domstolssystem og EF-Domstolen i slipstrømmen på en af de få sager mod Danmark, der føres ved EF-Domstolen i halvfjerdserne.

Sagens materielle indhold er for så vidt underordnet for nærværende artikel. Det væsentlige er blot, at den vedrører spørgsmålet om en dansk domstol skal anvende en bestemmelse i den danske straffelov eller en bestemmelse i et EF-direktiv til at afgøre, om en vognmand skal miste sin autorisation efter at have brugt en turistbus til at transportere stjalne genstande fra indbrud i sommerhuse (Knud Oluf Delkvist v. Anklagemyndigheden som repræsentant for Landsnævnet for Omnibuskørsel 1978). Sagen forelægges EF-Domstolen, hvor den danske anklagemyndighed argumenterer for at anvende EF-direktivet, der giver mulighed for en mere vidtgående fortolkning (der således vil udvide anklagemyndighedens muligheder i tilsvarende sager fremover). Den danske regering indgiver imidlertid tilsvarende et indlæg i sagen og argumenterer for, at EF-direktivet ikke finder anvendelse (og således fremover vil overlade mere beslutningsevne til Danmark uden EF's indblanding). Denne besynderlige situation opfatter man i den danske centraladministration som lidet flatterende over for de andre medlemsstater; at Danmark så at sige diskuterer med sig selv foran en international domstol (interview med advokat 2, 2020).

For at undgå tilsvarende episoder for fremtiden skal Juridisk Specialudvalg fremover høres i alle sager, inden man beslutter at forelægge en sag for EF-Domstolen. Dette er ikke som sådan et indgreb i domstolens uafhængighed, fordi man alene pålagde anklagemyndigheden eller Kammeradvokaten (der fører civile sager på statens vegne) at bede om udsættelse på sagen, til udvalget havde udarbejdet et notat. Rent formelt er det ifølge EF-retten kun domstolen, der beslutter om en sag skal forelægges, men der findes på dette tidspunkt ingen eksempler på, at der sker imod parternes vilje (interview med advokat 1; interview med advokat 5, 2020). Var staten – personificeret ved Juridisk Specialudvalg – imod en forelæggelse, afgjordes sagen uden. Udvalget ledes på dette tidspunkt af den prominente embedsmand Karsten Hagel-Sørensen, der allerede inden Danmarks indmeldelse grundigt

havde studeret den EF-retlige litteratur og EF-Domstolens praksis, og i løbet af halvfjerdserne udgiver flere artikler om EF's judicielle system i Nordisk Tidsskrift for International Ret samt deltager i udgivelsen af den første danske lærebog i EF-ret.

Domstolene retter sig i realiteten – selvom de altså ikke juridisk er tvunget til det – altid efter Juridisk Specialudvalgs indstilling. Dette bør ses i lyset af to forhold. For det første har danske dommere generelt en høj grad af loyalitet over for centraladministrationen, hvilket særligt bunder i, at den almindelige karrierevej ind i domstolene starter som fuldmægtig i Justitsministeret (Hammerslev 2003). For det andet har dommerne på dette tidspunkt, som jeg har vist ovenfor, meget lidt praktisk viden om EF-ret, og de har derfor begrænsede muligheder for på et juridisk-sagligt grundlag at argumentere imod udvalgets holdning.

Udvalget får altså denne rolle som 'gatekeeper', hvor det i realiteten afgør, hvilke sager EF-Domstolen får lov at blande sig i. Derved mister førnævnte triade sit sidste ben – de præjudicielle referencer – fordi denne såkaldte 'juridiske dialog' direkte mellem danske domstole og EF-Domstolen kontrolleres af et embedsmandsudvalg. Gennem en afkobling af EF-Domstolen bliver de to første ben – direkte effekt og forrang – således også væsentligt hæmmede, netop fordi EF's daglige indflydelse på dansk-europæisk ret og 'juridisk dialog' med de danske domstole begrænses. Specialudvalgets magtfulde position bygger altså allerede i første omgang på dommernes relativt underlegne position *vis-à-vis* staten, men styrker samtidig selvsamme ulighed, fordi dommerne ikke er i en position til at styre, hvor- når og hvordan EF skal involveres i dansk retspraksis.

Konklusion

Danmarks indmeldelse i EF bød for jurister på en række praktiske udfordringer, der ikke bare handlede om implementering af selve EF-lovgivningen, men lige så meget om en import af en ny type forståelse af, hvad retlig praksis overhovedet er. I nærværende artikel har jeg forsøgt at beskrive, hvordan denne proces udspillede sig i det juridiske felt i Danmark, og hvordan den medførte relative ændringer af det symbolske hierarki på dette.

Hvor fællesskabsretten på europæisk niveau lagde afgørende vægt på domstolene – i tæt samarbejde med EF-Domstolen – som drivkraft i en kontinuerlig juridisk integrationsproces, lykkedes det ikke i halvfjerdserne for de danske domstole at skabe en sådan plads. Manglende praktisk viden og et begrænset antal sager betød, at dommerne ikke havde mulighed for at 'tale europaretten', hverken i forskningslitteraturen eller i deres daglige afgørelsespraksis. Tilsvarende var kun ganske få advokater i stand til at opbygge en forretning på at være specialister i EF-ret, og mange måtte trække sig fra specialet i løbet af årtiet.

På den anden side etablerede centraladministrationen et stærkt monopol på dansk fortolkning af fællesskabsretten. Først og fremmest gennem tidlig opbygning af et korps af embedsfolk uddannet og praktisk trænet i Europa, men også gennem Juridisk Specialudvalgs dominante position over for de danske domstole, som i praksis

tillod udvalget at kontrollere EF-Domstolens adgang til de danske retssale. Hvor euro-integrationisternes idé om juridisk integration gennem domspraksis således blev begrænset, kunne Specialudvalget i høj grad kontrollere Danmarks deltagelse i den europæiske integration af mere traditionel, politisk vej uden om domstolene.

I et bredere perspektiv peger artiklen således på, hvordan europæisk integration ikke blot er et spørgsmål om etableringen af europaret på et europæisk niveau, der mekanisk kan tilføres nye medlemsstater. Tværtimod bør europæisk integration på nationalt niveau også i høj grad ses som en proces, der har at gøre med allerede eksisterende sociale magtforhold i en national kontekst, og som foregår med disse som socialt og historisk bagtæppe. Samtidig har processen også en klar forbindelse til det europæiske niveau, der både lavpraktisk tjener som et sted hvor multipositionelle aktører kan opsamle praktisk viden og omsætte denne nationalt og samtidig i mere abstrakt forstand tjener som en kilde til legitimitet, en 'kanon', som aktører kan trække på i de nationalt baserede kampe.

Magnus Esmark, Ph.D.-studerende, iCourts – Centre of Excellence for International Courts. Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet. Magnus.esmark@jur.ku.dk

Noter

- ¹ Nærværende artikel bygger på foreløbige resultater fra mit arbejde som Ph.D.-studerende.
- ² Projektet faldt dog sammen efter Danmarks indmeldelse i EF, da Finland havde stillet som betingelse under forhandlinger i tresserne, at et af de andre landes indmeldelse i EF ville frigøre ethvert af de andre lande fra deres forpligtelser efter Helsingfors-traktaten, der dannede grundlaget for arbejdet med Nordek.
- ³ Jeg anvender i artiklen termerne europaret, fællesskabsret og EF-ret synonymt.
- ⁴ Lige præcis denne konflikt mellem to opfattelser af retskildehierarkiet har også i nyere tid medført store konflikter i dansk ret. Særligt Højesterets dom i Ajos-sagen (H.D. 6. december 2016 i sag 15/2014 (1. afd.) 2017), hvor man direkte nægtede at efterkomme en dom fra EU-Domstolen i samme sag, er relevant i dette lys. Se hertil særligt Madsen, Olsen og Šadl (2017).
- ⁵ En referendar er en højtstående embedsmand ved EF-Domstolen, der agerer som en slags juridisk sekretær for den dommer, referendaren er tilknyttet. Det drejer sig således ikke blot om administrativt arbejde, men ofte også forberedelse af sager, deltagelse i aktuelle juridiske diskussioner etc. Referendar-posten er ofte også et springbræt længere op i domstolshierarkiet, og Gulmann bliver da også – efter en periode som forsker ved KU – ansat først som generaladvokat og senere som dommer ved EF-Domstolen.
- ⁶ Den store forskel i antallet af artikler i de to respektive grupper skyldes to forhold: Dels at EF-retten stadig er ved at blive etableret i Danmark, og at antallet

af kvalificerede skribenter ganske enkelt er lavere end det bliver senere. Derudover er Ugeskriftet også i vid udstrækning det nationale, juridiske tidsskrift *par excellence*. Da formålet med optællingen ikke er at vise en forskel i størrelse på de to juridiske temaer, men derimod at sammenligne deres relative sammensætning, ser jeg ikke størrelsesforskellen som et væsentligt problem – selvom det unægtelig havde givet mere sikker grund under fødderne, hvis procentfordelingen blandt EF-artiklerne var baseret på nogle flere eksempler.

- ⁷ Jeg har anvendt deres ansættelsesforhold på tidspunktet for artiklens udgivelse, og min statistik indregner derfor ikke overflytning af praktisk erfaring fra et sted til et andet. Arbejder en forfatter flere steder samtidig, fx både som universitetsadjunkt og som advokat, har jeg talt begge steder med på lige fod.
- ⁸ Dommernes bidrag tjener i øvrigt langt hen ad vejen også det formål at *afgrænse* deres territorie mod professorstanden ved at demonstrere deres eksklusive *praktiske* viden gennem daglige domsafsigelser. Et eksempel til illustration af dette finder man i 1970, hvor den velrenommerede juraprofessor Knud Illum i en artikel kritiserer danske domstoles måde at skrive domsbegrundelser på (Illum 1970). Artiklen afføder ikke mindre end seks artikler fra dommere, der på forskellig vis afviser hans kritik og hans evne til at fremføre den. Endnu betegnende for den udflydende grænse mellem juridisk praksis og juridisk academia fsva. det at 'tale retten' importerer dommerne juridisk proceduresprog ind i polemikken, hvor højesteretsdommer Trolle betitler sit svar til Knud Illums opfølgende artikel "Duplik til professor Illum" (en duplik er sagsøgtes afsluttende bemærkninger under en retssagsforhandling).
- ⁹ Denkavit repræsenteredes i øvrigt konsekvent af den danske advokat Karen Dyekjær, der ud over en LL.M. i EF-ret fra New York University i slutningen af 1960'erne også havde praktisk erfaring fra to års arbejde på det amerikanske advokatfirma Cleary-Gottliebs Bruxelles-kontor, hvorfra mange europæiske klienter blev henvist til hende, når de skulle føre en sag i Danmark.
- ¹⁰ En stor del af dommernes artikler i ovennævnte optælling er da også analyser af, hvad aktuelle domme betyder for retsstillingen – ofte skrevet af de selv samme dommere, der har afsagt dommen. Her får dommerne altså en dobbelt mulighed for at konstituere deres position, først ved i praksis at have monopol på at træffe selve afgørelsen, derefter ved at være med i den akademiske debat om afgørelsens status og betydning for fremtidig praksis.

Referencer

- Bailleux, Julie. 2010. "Comment l'Europe vint au droit: Le premier congrès international d'études de la CECA (Milan-Stresa 1957)". *Revue française de science politique* 60 (2): 295–318.
- . 2013a. "Michel Gaudet, a law entrepreneur: The role of the legal service of the European executives in the invention of EC Law and the birth of the Common Market Law Review". *Common Market Law Review* 50 (2): 359–68.
- . 2013b. "L'Europe et ses légistes. Le Service juridique des Exécutifs européens et la promotion d'un droit communautaire autonome (1957-1964)". *Politique européenne* n° 41 (3): 88–117.
- Bourdieu, Pierre. 1987. "Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field". *Hastings Law Journal* 38: 805–53.
- Christensen, Mikkel Jarle. 2019. "The Judiciary of International Criminal Law: Double Decline and Practical Turn". *Journal of International Criminal Justice* 17 (3): 537–55.
- Cohen, Antonin. 2011. "Bourdieu Hits Brussels: The Genesis and Structure of the European Field of Power". *International Political Sociology* 5 (3): 335–39. https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00137_3.x.
- Cohen, Antonin, og Antoine Vauchez. 2007. "Introduction: Law, Lawyers, and Transnational Politics in the Production of Europe". *Law & Social Inquiry* 32 (1): 75–82. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2007.00050.x>.
- Dezalay, Yves. 2013. "Opportunities and limits of a Weak Field: Lawyers and the Genesis of a Field of European Economic Power". I *Lawyering Europe. European Law as a Transnational Social Field*, redigeret af Antoine Vauchez og Bruno de Witte, 37:259–82. Modern Studies in European Law. Oxford: Hart Publishing.
- Gulmann, Claus. 1974. "EF-Domstolen 1974". *Nordisk Tidsskrift for International Ret* 44: 50–87.
- H. K. K. 21. december 1978 i sag 332/1978 Hans Just I/S. 1978, 1979 Ugeskrift for Retsvæsen 117/2. Højesterets kæremålsudvalg.
- Hammerslev, Ole. 2003. *Danish Judges in the 20th Century*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- . 2008. "Lobbyisme og den danske beslutningsproces". I *Europæiseringen af Dansk Ret*, redigeret af Birgitte Egelund Olsen og Karsten Engsig Sørensen, 145–62. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- H.D. 6. december 2016 i sag 15/2014 (1. afd.). 2017, 2017 Ugeskrift for Retsvæsen 824. Højesteret.
- Illum, Knud. 1970. "Om domsbegrundelsen". *Ugeskrift for Retsvæsen*, 245–56.
- Jacqué, Jean Paul. 2013. "The Role of Legal Services in the Elaboration of European Legislation". I *Lawyering Europe. European Law as a Transnational Social Field*, redigeret af Antoine Vauchez og Bruno de Witte, 37:43–54. Modern Studies in European Law. Oxford: Hart Publishing.

- Jaremba, Urszula. 2016. "Polish civil judiciary vis-à-vis the preliminary ruling procedure: in search of a mid-range theory". I *National Courts and EU Law. New Issues, Theories and Methods*, redigeret af Bruno de Witte, Juan A. Mayoral, Urszula Jaremba, Marlene Wind, og Karolina Podstawa. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Knud Oluf Delkvist v. Anklagemyndigheden som repræsentant for Landsnævnet for Omnibuskørsel. 1978 2328. European Court of Justice.
- Madsen, Mikael Rask, Henrik Palmer Olsen, og Urška Šadl. 2017. "Competing Supremacies and Clashing Institutional Rationalities: The Danish Supreme Court's Decision in the Ajos Case and the National Limits of Judicial Cooperation". *European Law Journal* 23 (1–2): 140–150. <https://doi.org/10.1111/eulj.12215>.
- Mayoral, Juan A., Urszula Jaremba, og Tobias Nowak. 2014. "Creating EU law judges: the role of generational differences, legal education and judicial career paths in national judges' assessment regarding EU law knowledge". *Journal of European Public Policy* 21 (8): 1120–41. <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.915871>.
- Mudge, Stephanie Lee, og Antoine Vauchez. 2012. "Building Europe on a Weak Field: Law, Economics, and Scholarly Avatars in Transnational Politics". *American Journal of Sociology* 118 (2): 449–92. <https://doi.org/10.1086/666382>.
- Rasmussen, Morten. 2014. "Revolutionizing European Law: A History of the Van Gend En Loos Judgment". *International Journal of Constitutional Law* 12 (1): 136–63. <https://doi.org/10.1093/icon/mou006>.
- Schepel, Harm, og Rein Wesseling. 1997. "The Legal Community: Judges, Lawyers, Officials and Clerks in the Writing of Europe". *European Law Journal* 3 (2): 165–88. <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00025>.
- Tamm, Henrik. 1972. *De Nordiske Juristmøder 1872 -1972. Nordisk Retssamvirke gennem 100 År*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Udvalget vedrørende Danmarks forhold til de Europæiske Fællesskaber. 1972. "4. supplerende redegørelse. Udviklingen i 1971". Danmark og de Europæiske Fællesskaber. København.
- Vauchez, Antoine. 2008a. "Integration-through-Law: Contribution to a Socio-History of EU Political Commonsense". *IDEAS Working Paper Series from RePEc; St. Louis*. http://search.proquest.com/docview/1698344195?rfr_id=info%3Axri%2Fsid%3Aprimo.
- . 2008b. "The Force of a Weak Field: Law and Lawyers in the Government of the European Union (For a Renewed Research Agenda)". *International Political Sociology* 2 (2): 128–44. <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2008.00040.x>.
- . 2010. "The transnational politics of judicialization. Van Gend en Loos and the making of EU polity". *European Law Journal* 16 (1): 1–28.
- . 2013. *L'Union par le droit: l'invention d'un programme institutionnel pour l'Europe*. Références. Gouvernances. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.

- . 2015. *Brokering Europe. Euro-Lawyers and the Making of a Transnational Polity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaucher, Antoine, og Bruno de Witte, red. 2013. *Lawyering Europe. European Law as a Transnational Social Field*. Bd. 37. Modern Studies in European Law. Oxford: Hart Publishing.

